BARBARA KOVAČEVIĆ

Kako je slon došao u staklanu

Nije prvi put da čujemo da su životinje premještene iz svoje prirodne okoline te da u basnolikim pjesmicama i pričama medo ide u dućan, a magarac nosi školsku torbu ili putuje u Konemaru. Tako se u hrvatskoj frazeologiji slon našao u staklani. Frazem *ponašati se kao slon u staklani* (*staklarnici*, *staklarni*, *trgovini porculana*, *prodavaonici porculana*) ima dva značenja: 1. 'biti izrazito nespretan, nanositi štetu svojom nespretnošću' i 2. 'neprimjereno se ponašati, praviti štetu svojim ponašanjem', a njime se obično opisuje nespretan čovjek, osoba koja nepristojno uništava, ruši, lomi, gnječi sve čega se dotakne, tj. ne obraća pozornost na posljedice svojega ponašanja.

Iako su frazeolozi dugo smatrali motivaciju ovoga frazema nejasnom, veliko frazeološko istraživanje koje je provela Elisabeth Piirainen i objavila 2012. godine u knjizi *Widespread idioms in Europe and beyond* (str. 477–478), pokazalo je da se frazem iste poredbene strukture i istoga značenja pojavljuje u tridesetak svjetskih jezika (npr. njemačkome *wie ein Elefant im Porzellanladen*, francuskome *comme un éléphant dans un magasin de porcelaine*, španjolskome *como un elefante en una cacharrería*, talijanskome *come un elefante in un negozio di porcellane / come un elefante in una cristalleria*, ruskome *как слон в посудной лавке*…). Iz navedenih se primjera vidi da je frazem veoma proširen i da se u svima pojavljuje ista životinjska sastavnica. Ipak, odstupanja su prisutna: u danskome jeziku sastavnica *slon* zamjenjuje se sastavnicom *krava*, u nekim rumunjskim dijalektima pojavljuje se samo sastavnica *medvjed*, dok se u engleskome jeziku pojavljuje sastavnica *bik*, a frazem glasi *like a bull in a china shop*. Vidimo da je u svim frazemima riječ o životinjama koje se doživljavaju kao velike ili nezgrapne, a da frazem sa sastavnicom *slon* u mnogim navedenim jezicima nije nacionalnokulturno specifičan, nego je rezultat međujezičnoga posuđivanja s nekim davnim zajedničkim izvorištem.

Prikrivena motivacija i nastanak ovoga frazema upućuju na to da je frazem veoma star, da njegov nastanak nije rezultat odnosa prema okolini u kojoj su živjeli govornici hrvatskoga jezika jer ta okolina nije prirodno stanište slonova. Govornici hrvatskoga jezika doživljavaju slona kao inozemnu životinju (tako je definira i Tomislav Ladan u *Etymologiconu*, str. 94–97) i čija je pradomovina južna Afrika i istočna Indija. U našoj kulturnoj svijesti slonovi su nam poznati po povijesnim pričama (npr. Hanibalovi slonovi), a osim na ritam poznate melodije Dina Dvornika (*Zašto praviš slona od mene?*), govornici u najboljim životnim godinama s osmijehom na licu rastapaju se na spomen Slonića Tonića i Disneyjeva Dumba, pamte svoju prvu cirkusku predstavu u životu na kojoj su zadivljeni slonovskim akrobacijama zaboravljali na ružičastu šećernu vunu koja im se topila po ručicama, a posebno u sjećanju čuvaju slonicu Sumu, koja je u svoje vrijeme bila

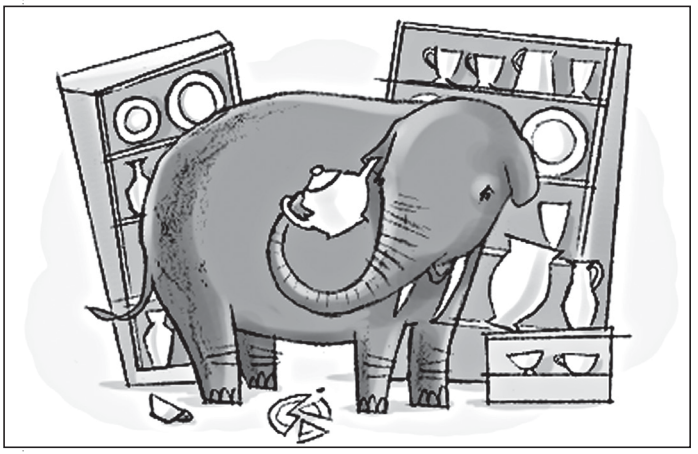

zaštitno lice zagrebačkoga zoološkog vrta, ili čuvaju sličicu Sonyja i Lanke s Brijuna.

Stoga se nameću pitanja: Što zapravo znamo o slonovima, ima li temelja da slona smatramo nespretnom životinjom i zašto se on našao baš u staklani ili trgovini porculana? Znamo da je slon najveći kopneni sisavac, gole kože, na čijemu se golemom tijelu nalazi krupna glava s velikim uškama. Noge su mu poput stupova, a može biti viši od četiri metra i teži od četiri tone. Svojim velikim rilom, tj. surlom, uzima hranu i brani se od neprijatelja, a zbog svojih velikih i teških kljova od bjelokosti odavno je meta nemilosrdnih lovaca (krivolovaca). Surla mu služi za sve aktivnosti, čak i kao glazbalo, s pomoću nje se glasa i sporazumijeva. Također, slon je sisavac koji ima najveći mozak (*slonovsko pamćenje*). Slonovi se mogu i pripitomiti te dugo žive (do stotinu godina). Iako ga zbog njegove veličine i težine doživljavamo kao nepokretnoga i zdepastoga, slon je vrlo brza životinja. Za opstanak mu je dnevno potrebno osamdesetak kilograma biljne hrane i dvjestotinjak litara vode. U načelu nema prirodnih neprijatelja (osim čovjeka!), a kad je bijesan ili se brani, može zgaziti (posebice ženka kad brani mladunče) i vrlo krvoločne životinje kao što su lav ili tigar. Slonovi žive u zajednici, na vrhu hijerarhije poglavar je najsnažniji mužjak, ali voditeljica stada iskusna je i pametna ženka. Slonice se uvijek brinu o mladunčadi, ali se ne brinu o mužjacima. Predrasuda je da se slonovi boje miševa, tj. da se boje da im ne uđu u surlu. Ipak, istraživanja su pokazala da se slonovi boje mrava i da će učiniti sve da im ne bi dospjeli u surlu, pa tako izbjegavaju drveće na kojemu žive mravi. Također, može se reći da slon ima osobine koje čovjek smatra pozitivnima, a to su: vjernost partneru, ljubav prema mladunčadi i briga o starcima, sramežljivost, pravednost, samilost, blagost, samozatajnost, samokontrola i požrtvovnost.

Frazem *ponašati se kao slon u staklani* (*staklarnici*, *staklarni*, *trgovini porculana*, *prodavaonici porculana*) i njegove inačice u drugim jezicima imaju izraženu slikovitost – goleme životinje doživljavaju se kao nezgrapne i nespretne te su stavljene u kontrast s prostorom u kojemu su smješteni vrlo krhki i lomljivi predmeti od stakla ili porculana. U većini jezika koje Elisabeth Piirainen navodi u svojoj knjizi kao prostorna sastavnica pojavljuje se trgovina porculana, što može signalizirati vrijeme nastanka frazema s obzirom na činjenicu da je u Europi porculan poznat od 13. stoljeća, kad je Marco Polo donio prve porculanske predmete iz Kine. Kad su krajem 15. stoljeća arapski i portugalski trgovci

počeli donositi u Italiju najfinije kineske i japanske keramičke uratke s Dalekoga istoka, ti su uradci nazvani talijanskom riječju *porcellana*, koja je preuzeta i u njemački (*das Porzellan*) i u engleski jezik (*porcelain*).

S obzirom na pretpostavku o zajedničkome ishodištu engleskoga frazema *like a bull in a china shop* i njemačkoga frazema *wie ein Elefant im Porzellanladen* jezikoslovka Olga V. Trokhimenko 1999. godine donosi tri teorije o nastanku toga frazema. Prema prvoj teoriji motivaciju pronalazi u Ezopovoj basni o radoznalome magarcu (u engleskome prijevodu američkoga klasičnog filologa Bena Edvina Perryja: *The peeping ass*). Kako magarac nije bio dobro vezan za kola u koja je bio upregnut, gurnuo je glavu kroz prozor u lončarsku prodavaonicu u kojoj je prebivalo mnogo lončarovih ptica. Pritom su se ptice preplašile i porazbijale posuđe u prodavaonici. Lončar je dao krivce na sud, a magarčev se vlasnik usputnim prolaznicima žalio da je optužen zbog radoznaloga magarca. Prema drugoj teoriji engleski frazem povezuje se s osobnim imenom Johna Bulla, vlasnika tvrtke East Indian Company, koja je imala monopol nad trgovinom u Kini. On je fiktivna ilustracija britanskoga imperijalizma i prvi se put pojavio kao predmet satire Johna Arbuthnota iz 1712. godine, u kojoj je autor napadao vanjsku politiku i financijske krugove koji su profitirali od ratova na kontinentu. Njegov John Bull bio je pošteni mali trgovac vrlo prijateljski raspoložen, ali ćudljiv i nestabilnoga karaktera. Odvjetnici su ga nagovorili da uđe u parnicu koja ga je dovela u financijske probleme. John Bull zapravo je prototip Engleza – otupjeloga, apatičnoga, razdražljivoga i razjarenoga – kojega su uspoređivali s bikom, volom ili kravom. Leksikograf i etimolog Charles Funk (1881. – 1957.) pretpostavlja da je imenska formula isprva bila sastavnica frazema i osnova za

političku karikaturu u kojoj je John Bull personificirao loše i nespretne poslove između Engleske i Kine. Prema trećoj teoriji engleskomu je frazemu prethodio istiniti događaj s kraja 18. stoljeća, koji je kao vijest opisan u dnevnim novinama *London Packet* (17. ožujka 1773.), o razjarenome biku koji je uletio u trgovinu porculana koja se nalazila preko puta crkve sv. Andrije (u Holbornu) i prestrašio jednu gospođu te je doveo do histeričnoga napada polomivši veću količinu stakla i porculana. Sličnu je vijest poslije stotinjak godina (1861.) donio i londonski časopis *The Spectator*, što potvrđuje da su podivljali bikovi znali prouzročiti štetu u trgovinama porculana.

Slovenska frazeologinja Urška Valenčič Arh u članku *Kdo je v trgovini s porcelanom?* (2014.) iznosi i četvrtu teoriju. Spominje Švicarca Johanna Ludwiga Burckhardta (1874. – 1817.), koji je skupljao poslovice iz arapskoga jezika te ih uredio i preveo na engleski i njemački. U toj zbirci poslovica donosi i frazem *ein Stein in dem Laden eines Glashändlers* (doslovno: *kamen u staklarovoj prodavaonici*) u značenju ‘nešto je na mjestu na kojemu se ne očekuje’. Taj se frazem ni sastavnicama ni značenjem ne može dovesti u svezu s bikom ili slonom u prodavaonici porculana, ali sugerira se da bi to mogla biti inačica Ezopove priče o magarcu koji viri u trgovinu s posuđem.
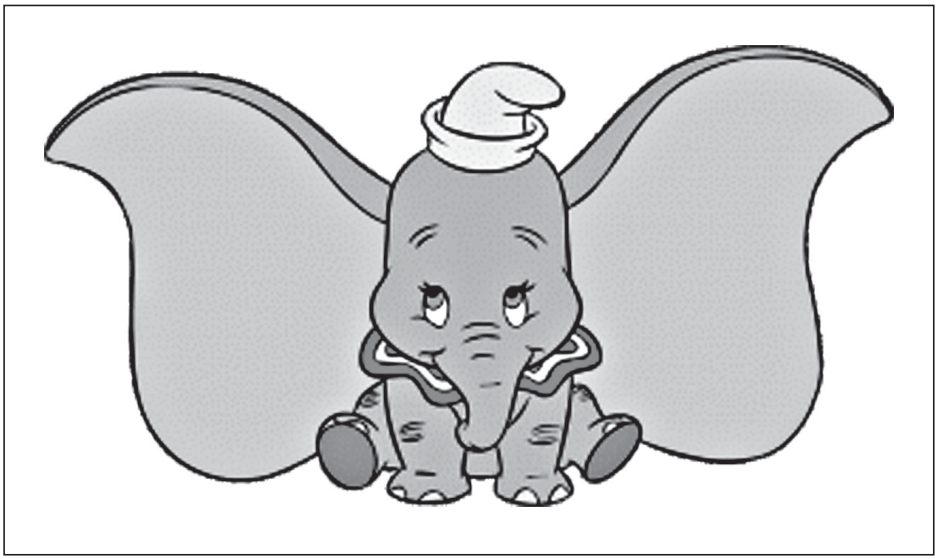
Iako se ni nakon svih navedenih teorija i pretpostavka ne može sa sigurnošću utvrditi etimologija frazema spomenutih u ovome članku, sigurno je jedno: postoji zajednički frazeološki model među jezicima bez obzira na to je li riječ o biku, volu, kravi, medvjedu ili slonu kao životinjskoj sastavnici frazema. Nama ostaje zanimljivom činjenica da su u hrvatskome jeziku pored trgovine ili prodavaonice porculana prisutne znatno češće inačice sa staklanom, staklarnicom i staklarnom, a možemo samo pretpostaviti da je ta zamjena povezana s društvenim i kulturnim čimbenicima u prošlome stoljeću.